

KÖNYVEKRŐL

Európa-tudat és történelemtanítás: A dualizmus kori magyar középiskolai tankönyvek világa

Molnár-Kovács, Zs. (2023). *A dualizmus kori magyar középiskolai történelemtankönyvek Európa-képe.* Pécsi Tudományegyetem.

A neveléstörténeti kutatások egyik új irányát jelenti az iskolai tudás kulturális dimenzióinak feltárása. E kutatási mezőbe illeszkedik Molnár-Kovács Zsófia 2023-ban megjelent könyve, *A dualizmus kori magyar középiskolai történelemtankönyvek Európa-képe*, mely a korszak szellemi lenyomatát vizsgálja: azt, miként jelent meg „Európa” a magyar iskolai történelemtanításban, és hogyan kapcsolódott ehhez a magyar történelem értelmezése. A szerző munkája a neveléstörténet, a tankönyvkutatás és a kultúratudomány határterületein mozog, új nézőpontból közelítve a 19. század végi történelemtanítás tartalmához.

I. A történeti és oktatáspolitikai háttér

A kötet első része a dualizmus kori oktatási rendszer történeti és társadalmi kontextusát vázolja. A szerző bemutatja, miként alakult át az 1860-as évektől kezdve a magyar közoktatás szerkezete, hogyan jött létre a gimnáziumi és reáliskolai képzés kettős rendszere, és milyen szerepet kapott ebben a történelemtanítás. A népoktatási törvények, a középiskolai tantervek és az állami vizsgarendszer bevezetése az egységes nemzeti műveltség kialakítását célozta, ám a folyamatban az európai orientáció is erőteljesen jelen volt.

A fejezet arra is rámutat, hogy az oktatás politikai céljai – a nemzeti identitás megerősítése és a birodalmi hűség fenntartása – gyakran feszültségbe kerültek egymással. A történelemtanítás így egyszerre szolgálta a magyar nemzet-építést és az európai műveltségismény közvetítését.

II. A tankönyvkutatás elméleti és módszertani kerete

A második fejezet elméleti alapot nyújt a tankönyv- és diskurzuselemzéshez. Molnár-Kovács részletesen tárgyalja a tankönyv, mint kulturális médium értelmezési lehetőségeit: miként tekinthetünk rá nem pusztán didaktikai segédeszközként, hanem a korszak tudás- és értékrendszerének tükréjeként. A kutatás forrásanyagát gimnáziumi és reáliskolai történelemtankönyvek képezik, amelyek a 17–19. század európai történelmét dolgozták fel, és több kiadásban is megjelentek.

A szerző kvalitatív tartomelemzést alkalmaz, kiegészítve ikonográfiai és térképelemzéssel. E módszerek révén nemcsak a szöveges narratívák, hanem a képi reprezentációk – például Európa térképei, uralkodók arcképei, csaták ábrázolásai – is elemzésre kerülnek. A fejezet kiemeli, hogy a vizuális eszközök a tanulók Európa-képének formálásában legalább akkora szerepet játszottak, mint a szöveges magyarázatok.

III. Európa mint kulturális és politikai konstrukció

A harmadik fejezet a kutatás központi részét képezi. Itt Molnár-Kovács bemutatja, hogyan épül fel „Európa” fogalma a dualizmus kori tankönyvekben. Az elemzés szerint az Európa-kép kettős természetű: egyrészt civilizációs és morális ideál, másrészt a magyar történelem viszonyítási pontja. A nyugat-európai országok – különösen Franciaország, Anglia és Németország – a haladás és modernitás mintaképeként jelennek meg, míg Kelet-Európa, köztük Magyarország, gyakran a „felzárkózás útján álló” régióként szerepel.

A szerző véleménye szerint ez az értelmezés tükrözi a korszak modernizációs törekvéseit: a magyar oktatásban az európai civilizáció eszméje egyszerre jelentett mintát és kihívást. A tankönyvi szövegekben gyakran olvasható,

hogy a magyar nemzet „része a művelt Európának”, ugyanakkor múltjában és intézményeiben „megőrzi sajátos nemzeti jellemét”. Ez a kettősség jellemzi az egész korszak identitásdiskurzusát.

IV. A történelemtanítás narratívái és ideológiai üzenetei

A negyedik fejezet a tankönyvi narratívák ideológiai rétegeit vizsgálja. A szerző rámutat arra, hogy a 19. század végi történelemtanítás a liberalizmus, a nemzeti romantika és a keresztény világszemlélet elemeit egyaránt hordozta. Az európai események – például a francia forradalom, a napóleoni háborúk vagy az 1848-as forradalmak – bemutatása során a szerzők a „haladás” és a „szabadság” fogalmait erkölcsi értéknek jelenítették meg.

A tankönyvek ugyanakkor egyfajta eurocentrikus hierarchiát is közvetítettek: Nyugat-Európa a „civilizáció” forrása, míg más kontinensek – Ázsia, Afrika – periférikus helyet foglaltak el. E szemlélet – Molnár-Kovács értelmezésében – nem csupán a kor politikai viszonyainak lenyomata, hanem a tudományos gondolkodás (például a pozitívizmus és a történeti evolucionizmus) ismeretelméleti következménye.

A szerző kiemeli, hogy a tankönyvi szövegekben a magyar történelem mindig összekapcsolódik az „európai fejlődés” narratívájával: az államalapítás, a reformkor és a szabadságharc mind a „nyugatias modernizáció” stációiként jelennek meg.

V. A vizuális Európa-kép: térképek, illusztrációk, szimbólumok

E fejezet külön érdeme, hogy Molnár-Kovács a képi forrásokat is elemzés tárgyává teszi. A tankönyvek illusztrációi nem pusztán díszítőelemek: térképeik az európai hatalmi rendet, a civilizációs hierarchiákat és az államközi viszonyokat is érzékeltetik. A szerző rámutat, hogy a grafikai megoldások – például a középpontba helyezett nyugat-európai térség, vagy Magyarország aránytalan kiemelése – vizuálisan is közvetítik az akkori nemzeti és politikai önkép elemeit.

Az illusztrációk gyakran európai uralkodók portréit, híres csatákat, tudósokat és feltalálókat ábrázolnak, ezzel is erősítve az európai civilizációhoz való tartozás érzését. A vizuális reprezentációk tehát nemcsak kiegészítik, hanem jelentékenyen formálják is az „Európa” fogalmát a diákok tudatában.

VI. Összegzés: Európa-kép és identitás a magyar neveléstörténetben

A zárófejezet összegzi a kutatás főbb eredményeit. Molnár-Kovács Zsófia szerint a dualizmus kori történelemtanítás egyszerre szolgálta a nemzeti önazonosság és az európai műveltség eszméjét. A korszak tankönyvei a nemzeti múltat az európai történelem részeként mutatták be, miközben a magyar történelem sajátos útját is hangsúlyozták. A szerző hangsúlyozza, hogy a tankönyvekben megjelenő Európa-kép nem csupán földrajzi, hanem értékrendi konstrukció is volt – a civilizáció, a kereszténység, a haladás és a tudomány szinonimája.

A könyv filológiai alapossága, forrásgazdagsága és interdiszciplináris szemlélete példaértékű. A szerző sikerrel ötvözi a történeti, neveléstörténeti és kultúratudományi megközelítéseket, miközben a vizuális források elemzésével új dimenziót nyit a tankönyvkutatásban. A mű nemcsak a 19. század végi történelemtanítás jobb megértéséhez járul hozzá, hanem a jelenkori oktatás számára is tanulságos: rávilágít arra, hogy minden tanterv és tankönyv mögött ott rejlik az a kérdés, milyen Európát kívánunk tanítani.

Molnár-Kovács Zsófia munkája így egyszerre múltfeltáró és jövőorientált: az oktatás kulturális örökségét és identitásformáló erejét vizsgálva jelentős hozzájárulást jelent a magyar neveléstudomány gazdagodásához.

Henye Livia